

MARSCHALKÓ ZSOLT.

Mátrai képek II.

(Fejezetek Nógrád megye zenetörténetéből)

LUGUBRE

1985-ben Szirákon Teleki és kora címmel tartottak tanácskozást, ahol történelemmel, művészettel, irodalommal foglalkozó szakemberek osztották meg ismereteiket egymással. A helyszín kiválasztása nem véletlen. Teleki László gróf gyermekkorának jelentős részét az itteni családi kastélyban töltötte, később a megye politikai szószólója, s itt is temették el a sziráki temetődombon levő családi kriptában. E néhány sor arra szeretne emlékeztetni, hogy a nagy hazafit a zenetörténet is számon tartja egy különös, sehová sem besorolható arcképvázlat révén.

Liszt Ferenc 1885-ben komponálta Magyar Történelmi Arcképek című zongoraciklusát. A sorozat történelmünk örökéletű íróinak, költőinek, politikusainak zenei portréit rajzolja meg. Unikum a maga nemében. Nincs előzménye és talán folytatása sem. A negyedik tétel Teleki Lászlóról szól, a forradalmi Magyarország párizsi nagykövetéről, arról a széleslátókörű államférfiről, aki különösen a nemzetiségi kérdés megoldásában tekintett tovább kortársainál, aki kihívta 1852-ben párbajra Haynaut, aki kiváló író volt (Kegyencét ma is játsszák Illyés Gyula átigazításában), a Magyar Tudományos Akadémia tagja – és aki 1861. májusában öngyilkos lett. Tragikus sors, mint ahogy tragikus a Történelmi Arcképek valamennyi portréja a Széchenyi Istváné, Eötvös Józsefé, Vörösmarty Mihályé, Deák Ferencé, Petőfi Sándoré, Mosonyi Mihályé. A mű a zeneszerző halálát megelőző évből datálódik, utolsó éveire, „Liszt Ferenc estéjére” ez a gyászos hang jellemző. Ekkor keletkezik a Csárdás macabre, a Balcsillagzat, a La lugubre gondola (Gyászgondola), a nagy pályatársnak emléket állító R. W.-Venezia. Gyászzene mindenütt – és a leggyakrabban előforduló jelzők: Lugubre, Trauer stb. Nem véletlen, hogy a Teleki László-tétel a Trauermarsch, a Gyászinduló átdolgozása. Liszt ezzel a zongoradarabbal emlékezik meg nagy kortársáról, akit így nevez egyik Marie d'Agoult-hoz írt levelében: „A szép magyar jellem tökéletes megtestesítője.”

EGY BÉCSI VÁNDORMADÁR

1890. őszén új karmester érkezik a losonci 25. gyalogezredhez. A jövevény szemtelenül fiatal: húszéves. Ifjú kora ellenére képzett, jőnevű muzsikus. Budapesti, prágai és bécsi tanulmányai után zenekari hegedűsként megjárta már a Monarchia kisebb-nagyobb városait. Kiváló hangszerjátékos. A konzervatóriumban Bruch II. hegedűversenyével diplomázik, zeneszerzői invenciójáról néhány induló, keringő, zongorakíséretes dal tanúskodik. Szorgalmas, fanatikus és nagyon tehetséges. Prágában összeesik az utcán az éhségtől, nincs mit ennie, koplal és fázik, de tanul és dolgozik rendületlenül. Személyesen ismeri Dvorákot, aki kitünteti biztatásával, egy zenekarban játszik Leo Fall-lal, a későbbi neves operettkomponistával. Nem csoda tehát, ha a több tucat jelentkező közül őt találják a legalkalmasabbnak erre az állásra. Ő lesz a Mo-

narchia legfiatalabb katonakarmestere, megelőzve ezzel édesapját, aki huszon- négy esztendősen nyerte el annak idején ezt a megtisztelő címet.

Mit csinál egy ifjú muzsikus, egy pelyhedző állú kölyökzenész, akit Lehár Ferencnek hívnak ebben az álmos, poros felvidéki kisvárosban, amely bizonyára lomposnak és unalmasnak tűnik az osztrák, a cseh és a magyar főváros után?

Mindenekelőtt természetesen ellátja azokat a feladatokat, melyeket a katonai élet hétköznapi és ünnepei megkövetelnek. Ezek az alkalmak azonban meglehetősen ritkák, marad még ideje arra, hogy továbbképezze magát, komponáljon. A papa határozott kívánságára az ezredparancsnok lányát, *Fries Vilma* kisasszonyt tanítja énekelni. A csinos, tizenhét éves baronesse előtt azonban hamarosan nyilvánvalóvá válik, hogy tanára nem igazán ért a hangképzéshez. Ő elsősorban hegedűs, zeneszerző, karmester – nem pedagógus. A végtelen skálázásokkal, rosszul megválasztott hangképző gyakorlatokkal többet árt, semmint használ növendékének. Lehár is unja az énektanárságot. A két fiatal gyorsan megegyezik: a kisasszony rekedtséget színel mindaddig, míg az énekórák el nem tűnnek a feledés jótékony homályában. Az ifjú karmester rövid életű pedagógiai munkássága mégsem múlik el nyomtalanul: a baronesse már a második órán új Lehár-dalt énekel, az *Emanuel Geibel* szövegére írt Vorübert.

A „losonci remeteség” lehetőséget ad az elmélyült műhelymunkára, tapasztalatszerzésre. „A zenekarnak nem volt túl nagy repertoárja, de próbákkal sem terhelték agyon, így hát teljességgel a rendelkezésemre állt, s segítségével annyit kísérletezhettem rajta, amennyit akartam.” – így emlékezik vissza később az itt töltött négy esztendőre. Mintha Haydn sorait olvassánk, ő is valami ilyesmit írt annak idején kismartoni magányáról: „...kísérletezhettem egy zenekar élén, megfigyelhettem, mi erősíti és mi gyengíti a hatást, egyszóval, javíthattam, kiegészíthettem, kivághattam, kockáztathattam, el voltam vágva a világtól. Senki nem volt a közelemben, hogy kételyeket ébresszen magam iránt s gvötörjön, így eredetivé kellett lennem.”

A karmester feladata, hogy az átiratokat, hangszerelésbeli változtatásokat elkészítse. A zenekar repertoárja ugyanis meglehetősen változatos. Ma már elfeledett kismesterek (Fahrbach, Wallace, gróf Wilczek Henrik) kérészerű művein kívül bemutatják például a Szentivánéji álom – és az Alessandro Stradella nyitányát, Liszt II. magyar rapszodiáját és *Serly Lajos*⁶ Palóc rapszodiáját, részleteket adnak elő a Lohengrinből, Parasztszücsletből, Aidából, *Millöcker*, *Gounod* potpourrikat játszanak, meg persze az elnyűhetetlen Strauss-keringőket. A koncertek műsorán általában szerepelnek Lehár-opuszok is. Ezek még nem remekművek. Ujjgyakorlatok inkább, tehetséges próbálkozások, amelyekben a kezdő komponista bizonyosságot adhat felkészültségéről, szakmai tudásáról. A hangzatos címek mögött (Korallajak, Adria-keringő, Mese 1001 éjből, Szegedi-induló, Az élet álom!, Bécsi életkedv, Sylphydek, Császárhuszárok, Bécsi vándormadarak) meglehetősen közepes alkotások húzódnak meg, amelyeket a szürkeségből talán csak a dallaminvenció és a kiváló hangszerelés emel ki. A Fries báró, a Pacor ezredes, a Losonci induló Lehár közvetlen környezetének hódol, a régi és az új ezredparancsnok nevét örökíti meg, és a városét, mely oly nagy szeretettel fogadta az ifjú művészt. Eközben dalok készülnek a helybeli – egvébként szépen zongorázó *Rosa Crebian* szövegére, „Tarkaságok a hangok világából” címmel egyveleget állít össze különböző klasszikus alkotásokból.

Az országos magyar daláregyesület pályázatot ír ki Jókai Királyhimnuszának megzenésítésére: 182 pályamű érkezik. Ebből a legjobb tizenkettőt az

egyesület vidéki szervezeteinek küldi meg elbírálásra. A losonciakat is felkérlik erre a megtisztelő feladatra. Az 1892. május 2-án megtartott gyűlésen, amelyen többek közt a helyi egyesület karnagya és Lehár is megjelent, a bizottság a „Magyarország szent egysége” jellegűt tartja a legsikerültebbnek. Az elbírálás után a fiatal karmester is bemutatja Királyhimnuszát, versenyen kívül. Ez időből származnak első színpadi próbálkozásai.

A „Der Kürassier” ugyan még töredéknek marad, de a „Rodrigo” – véres és romantikus rablótörténet, ennek szövegkönyvét az ezred egyik fiatal főhadnagya írja – Lehár első befejezett színpadi műve. Az egyfelvonásos operát benyújtják a coburg-gothai herceg pályázatára, s bár a librettó jó, a hangszerelés pedig egészen elsőrendű, mégsem ők nyernek. Ennek ellenére bemutatják Losoncon a tisztikar és néhány polgári személy közreműködésével, nagy sikerrel.

Megjelennek első művei nyomtatásban a bécsi Hofbauer és a lipcsei Rüder cég, valamint a helyi Kármán részvénytársaság kiadásában. Lehár nemcsak a gyalogezred, hanem az egész város zenei életének meghatározó személyisége. Az ő közreműködésével mutatják be Haydn Teremtését, a Lehár–Éder–Thaisz–Simon-féle vonósnégyes pedig mindenhol szívesen látott vendég, ahol a színvonalas kamarazenét kedvelik. Haydnt játszanak, a kortársak közül Dvořáket és Brahmsot – alig valamivel később az ősbemutatók világpremierje után.

1891. májusában nagy megtiszteltetés éri. Az előző évi rendelet értelmében a Gürtelen kívüli településeket Bécshez csatolják. Megszületik „Nagy-Bécs”, amely ekkor tizenkilenc kerületet számlál (1904 óta 21-et). Ebből az alkalmából rendezett koncerten a Praterben, a Dalnokok Csarnokában a keringőkirály, Johann Strauss maga vezényelte Nagy-Bécs valcerét egy ötszáz fős zenekar élén. A műsorban fellépett Ziehreren, Komzákon, Czibulkán kívül a 21 éves losonci karmester is. Ő adja át Komzákkal együtt a babérkoszorút a keringőkirálynak. Ez a pillanat egy életre meghatározó élményt jelent számára.

Népszerű Losoncon. Sztár –, ahogy ma mondanánk. Fiatal, jóképű, tehetséges és, ha aranylanttokkal díszített egyenruhájában zenekarát vezényli, szépszámú közönség gyűlik össze akár a Vigadóban, ha éppen a cs. és kir. zenekarnagyk nyugdíjalapja, esetleg a közkórház javára játszanak; akár a tisztikaszinó farsangi ünnepélyén. Az ezredparancsnok születés- és névnapján fáklyászenét, szerenádot adnak, hét végeken pedig térzenével szórakoztatják a város zeneszerető közönségét.

Lehár 1894. télutóján hagyja el Losoncot egy kellemetlen epizód után. A tisztikaszinóban éjfél körül már nem hajlandó egy főtiszt parancsára hegedülni: ő nem cigány, aki parancsra bazsevál. Összevesznek. Másnap ezredkihallgatáson színpadiasan, mint egy operethős leteszi kardját az asztalra és beadja lemondását. Önérzetes és konok, s még ekkor is csak huszonnégy éves. Következő állomáshelye Pola, ahol a Monarchia egyetlen tengerészenekarának lesz a karmestere. Búcsúkoncertjét február 28-án tartják, amelyen Utolsó üdvözletek címmel hegedűszólót játszik.

A losonciak még sokáig emlegették a kis karmestert, aki minden idők egyik legnagyobb operettkomponistája lett a Vig özvegy, a Mosoly országa, a Cárévics, a Luxemburg grófjának zeneszerzője. Különösen sokat emlegették a város előkelő hölgyei, akiket zenére tanított, ők viszont Lehárt korcsolyázní. Úgy mondják, hogy azt a tisztet, aki miatt mennie kellett, kiközösítették, s tüntetőleg elfordították tekintetüket, ha vélelenül összetalálkoztak vele az utcán.

KONDOR ERNŐ DALAI

A balassagyarmati születésű zeneszerzőt a színháztörténet is számon tartja. Ő alapította meg az első magyar irodalmi igényű kabarét, a Bonbonniérét. Ő fedezte fel a fiatal Nagy Endrét és szerződtette húsz koronáért. Nála lépett fel Szép Ernő, Somlay Artúr. A színpadon Heltai Jenő szonzeit énekelték, Bródy Sándor rövidebb színdarabjait játszották.

Az egykori banktisztviselőből lett színész-igazgató könnyelmű, bohém ember volt. Családi örökségét gyorsan ellumpolta, szegényen halt meg a hetedik kerületben. Magyar nótái azonban ma is élnek, megjelentek hanglemezen, később kazettán, az ORI pedig külön műsorsorozattal idézte fel Kondor Ernő emlékét.

A népies műdal, a magyar nóta sok vitát vált ki még napjainkban is. A XIX. századi Magyarországon a társadalom jelentős rétegének ez jelentette zenében az egyetlen kulturálódási-szórakozási lehetőséget. Napjainkban a „tudós” zenészek egy része – jelentős része – elítéli ezt a műfajt, vannak azonban, akiknek ízlése csupán csak ezt képes elfogadni. Az igazság, mint általában, bizonyára a két véglet között van. Bartók úgy gondolta, hogy „*a városi és a városias félművelt tömegnek tömegcikk kell; örüljenek, hogy zenében legalább a hazai tömegcikket kívánja és nem a külföldi selejtes portékát.*” Óvott viszont attól, hogy ez a zene megfertőződjék a jazz, valcer, sramli sablonjaival, ami azóta már sajnos bekövetkezett.

A magyar nótának éppúgy megvannak a maga klasszikusai, mint minden más műfajnak: Simonffy Kálmán, Dankó Pista vagy Fráter Lóránd. Kondor Ernő közülük tartozik. (Válogatott dalainak kottáját legutóbb a Zeneműkiadó jelentette meg, 1988-ban.) Dalai a magyar nóta iskolapéldái: megtalálhatók bennük a népies műdal legfőbb sajátosságai. A jellegzetes giusto ritmusképlet emlékeztet a verbunkosörökségre, amelynek merev, csökönös, vég nélküli ismételtetése gyakran unalmas. A bokázó figuráció a sorvégzőkön, a Lehullott a csillogó hó kezdetűben például, szintén verbunkosmaradvány, instrumentális tánczenei örökség. A dalokban sok a skálaszerű dallamenet. A leghosszabbat talán Egressy nótájában találjuk a Hull a fának a levele címűben, – undecima távolságot jár be. Kondornál ez csak egy oktávra terjed, a Hull a könnyem a virágra kezdetűben. A zeneszerző szívesen él a dallamszekvencia eszközével, így legismertebb nótájának, a Vén cigánynak kezdőütemeiben. E művével nyerte meg 1910-ben egy amerikai zeneműkiadó dalpályázatát és a New York-i dalversenyt tizennyolc évvel később. Gyakori az akkordfelbontásból építkező melodika, mint a Kertes házban, vagy a Van nekem egy gerlicémben. A kromatika távol áll a magyar népdal szellemétől, a népies műdalban azonban előfordul. A Badacsonyi csárdás kezdete, vagy a Sáríka, Sáríka, kis szentem jó példa erre.

„Csak fűszer és nem kenyér” – mondaná Szabolcsi Bence. Mégis a magyar nótának helye van mindennapi életünkben, a megfelelő alkalmakkor, helyen, időben és mértékben.

A zenészek egyébként azt szokták mondogatni, hogy véletlenül nem lehet jól játszani, véletlenül nem lehet jó zenét írni. Aki maradandót alkot, az jó zeneszerző. És Kondor Ernő jó zeneszerző volt.

„AKI DUDÁS AKAR LENNI...”

A dudáról Bartók azt írja 1910-ben, hogy „most már valószínűleg csak a magyarságnak Komáromtól Egerig terjedő határhelyiségeiben és Szentes tájékán van meg.” Amikor az ország egyes területeiről már kiveszett, ugyan-

akkor Nógrádban 1949-ben 16 dudást tartanak számon és a század ötvenes éveiben is találunk 8–10 zenészt a megyében, akik ezen a szép, ma már kevéssé ismert hangszerezen játszanak.

Története több mint kétezer évre nyúlik vissza. Már Néro császárról feljegyezték, győzelmének ünneplésekor a chorulam et utriculariumon (e hangszer ősen) kívánt játszani. Kezelését Rómában külön iskolákban tanították. Magyarországon a dudára vonatkozó első feljegyzések a XIII. századból származnak, személynévként azonban már 200 évvel korábban előfordul. Legkorábbi ábrázolását egy Corvin-kódex keretdíszén találták meg, amely Mátyás idejében keletkezett. A XVI–XVII. században meglehetősen elterjedt, többféle elnevezése ismert: tömlősíp, gajd, csimpolya. A katonaság szintén igényt tart rá, ismerünk hadidudásokról szóló híradásokat. Abafi Mihály kedvenc hangszere. Feltűnik a nagy flamand festő, Brueghel festményein a Paraszttáncon, a Parasztlakodalmon és ugyanabban az évben, amikor Dürer megalkotja a dudást ábrázoló remekét, Magyarországon – ezt Taurinus István Stauromachia című könyvének címlapjáról tudjuk – Dózsa György és társainak kivégzését is ezzel a hangszerrel kísérik. Szercepe nyilván ugyanaz, mint annak idején a római amfiteátrumokban az orgonának: nemcsak ünnepélyesebbé teszi az eseményt, hanem erőteljes hangjával elnyomja a haldoklók hörgését és jajgatását. Hamarosan helyet kap a főúri rezidenciák zenekarában, de jellegzetes hangszíne és rosszul hangolhatósága miatt később kimarad onnan. (Két dudás azért sem fér meg egy csárdában, mert egyrészt osztozniuk kellene a bevételen, másrészt nagyon nehéz összehangolni a két hangszert.) Becses értéke a zenetörténetnek az a dudásábrázolás, melyet a sziráki evangélikus egyház 1714–16. évi anyakönyvében találunk.

Gyakran dudával verbuválnak. A duda-hegedű duó a cigányzenekar egyik őse. Népszerűsége a múlt században csökken, Pap Gyula is panaszkodik erről a Palóc dalok előszavában. Az I. világháború után azonban a nagymérvű szegénység miatt ismét előkerültek a kamrák mélyéről a régi, kiszáradt hangszerek.

A dudatömlő kecske-, kutya-, vagy csikóbőrből készül, leggyakrabban mégis birkabőrből. Ilyen hangszere van Lapajnak, a híres dudásnak Mikszáth novellájában. A jobb első lábcsonkba a duda fújtatóját, a balba a bordósípot, a nyaki részbe pedig a dudafejet kötik be. Ehhez illeszkedik a kettős síp. Egyik szárán az úgynevezett dallamsípön összesen hét hangképző nyílás található. Felső részén helyezkedik el a „bolhalyuk”. Az oldallyukkal, amelyet váltó-, illetve stimlyuknak is neveznek, változtatni lehet a dallamsíp alaphangját oly módon, hogy nagyságát a szélére ragasztott viasszal szabályozzák. Hangterjedelme egy oktáv, hangsora dúr vagy mixolid. A síppár másik tagjának, a hangsípnek egyetlen hangképző nyílása van. A nyelvsípot, ezt Nógrádban és Honthon pizskornak nevezik, a sípszár két csövének felső nyílásába illesztik. A 60–80 cm hosszú bordósíp egyetlen hangja a kettőssíp alaphangjánál egy-két oktávval mélyebb. Ez a jellegzetes bűgő hang megszakítás nélkül kíséri a dallamot és a kontrát, erőteljes hangjáról írja a Bercsényi házassága című vers szerzője, hogy:

*„Sok hangos hegedű jól megvonva zenge,
Duda bordójátul a kőfal is renga.”*

Manga János a Magyar duda – magyar dudások; a XIX–XX. században című szép tanulmányában így indokolja a megyei dudások nagy számát: „A nógrádi pásztorélet sajátosságai és a nógrádi táj... magyarázatot ad arra, amit

már említettünk is, hogy itt az első világháború utáni esztendőekben még mindig kb. harminc pásztorok volt dudája. Bár néhány pásztor, aki dudálni is tudott a világháború utáni esztendőekben bányász, bányamunkás, napszámos lett, mert mint pásztor, megfelelő helyet nem talált magának, dudáját továbbra is megtartotta – hiszen környezetéből nem szakadt ki –, és a szegényebb községekbe a pásztorból lett bányász, illetve napszámos is elment dudálni egy-egy lakodalomba, vagy bálba. A nógrádi pásztorok pedig – főleg a jubászok –majorokban vagy azok közelében éltek – pásztorok, udvari cselédek környezetében, amelynek cselédsége előbbi életformájából, tradíciójától éppen szegénysége miatt nem tudott elszakadni.”

A nógrádi dudások tehát a pásztorok közül kerültek ki. Nagy részük írni-olvasni sem tudott, iskolába nem járt. A hangszerjátékot rokonaiktól, ismerőseiktől tanulták. Nemcsak a réteken, mezőkön dudáltak unaloműzésből vagy a maguk gyönyörűségére, hanem bálók, lakodalmak alkalmával is. Ők játszottak farsangi bálokon, húsvétkor. Karácsony böjtjén dudával mentek köszönteni, az éjféli misén pedig dudaszó jelentette be a pásztorok hódolatát. Ezzel magyarázható, hogy az Ipolyság környéki idős kántorok a két világháború közötti időszakban a mise alatt az orgonán dudu-előadásra jellemző apró motívumokat az (ún. „apraját”, „cifráját”) ismételték. Duda hatását őrzik az általában páros ütemű, tánctempójú, egyszerű ritmusú népdalaink, amelyek ambitusa nem haladja meg az oktávot – ez a dallamsíp hangterjedelme. Ezeket dudánótának nevezzük. Instrumentális tánczenénk legkorábbi emlékeiben is ráismerhetünk e hangszerjáték sajátosságaira.

A legismertebb nógrádi dudás a szécsényfelfalui *Bertók Mihály* volt. Kiváló hangszerjátékosként és ügyes kezű hangszerkészítőként ismerték. 1949-ben 72 évesen még dudált Etesen, farsang napján. *Tózsér Ferenc* Salgótarjánból költözött Lukanényére, ahol megbecsült dudás hírében állott. Neves dudások voltak még a tereskei *Ciglian János* és *Lukács Péter*, a nógrádmegyeri *Gyurkó Pál*, a Berényben élő *Koós József* és *Havran János*.

A századfordulón a dudások számára még versenyt is rendeztek a szomszédos Ipolyságon, amelyen jelen volt *Györffy István* és *Bartók Béla*. Ezt az eseményt örökítette meg Móra a Honti igricek című novellájában.

A népi képzelet a dudásokat emberfeletti képességekkel, tulajdonságokkal ruházta fel. Úgy hitték, hogy a dudálást éppúgy, mint a boszorkányságot, a keresztúton lehet elsajátítani. Történetek keringtek a nőtincsi juhászbojttárról, akinek a dudája magától játszott. Egy másik dudu pedig meg is kérdezte a gazdjától, melyik nótát fújja. A dudás az ördög cimborája. A levegőből érkezik a lakodalomba. A szüre újjából malacokat varázsol elő. Ezért mondja a népdal:

*„Aki dudás akar lenni,
Pokolra kell annak menni,
Ott kell annak megtanulni,
Hogyan kell a dudát fújni.”*

Egyike „pokoljáró” költőinknek, József Attila nem véletlenül választotta ezt a dalt verseskötete mottójául.

A dudás valóban démoni figura. Hangszere semmihez sem hasonlítható, a dudafej szarvai mintha magát az ördögöt idéznék. (Általában kosfejet ábrázolnak.) Azonkívül pedig muzsikus. Arany is ezt a diabolikus jelleget emeli ki Ünneprontók című balladájában:

*„Hát ime, kapóra dudás közeleg.
Egy sanda, szikár, csúf, szőrös öreg,*

*Tömlője degeszre fújva;
Füle táján két kis szarva gidának,
– Mintha neki volna szarva magának, –
Sípján már billeg az újja.”*

MÁTRAI KÉPEK

„Részemről mi sem tud annyira megindítani, mintha csendes, holdas éjszakán néhány palóc lánykát hallok dalolni” – írja Papp Gyula Palóc népkölteményeinek előszavában. A népzene, népdal jelentőségére már Vikár, Bartók, Kodály figyelmeztettek. Érezték azt, amit *Pálóczi Horváth Ádám* egy évszázaddal előttük így fogalmazott meg: „Nagyobb kár egy-egy régi dal pusztulása a bódoltató tábor hatvanfontos ágyújáénál”, majd úgy, hogy népdalaink „Beethoven-szimfóniák kicsiben”. Meghallották *Fülep Lajos* sürgetését. „Gyorsan kell cselekedni most, vagy soba, mert nemsokára késő lesz, nem lesz magyar paraszt és nem lesz népművészet, amelytől tanuljunk.” Kiváló népzene-kutatóink, *Borsai Ilona* és *Manga János*, *Vikár László*⁷ és *Járdányi Pál* próbálták feltérképezni nógrádi népzeneinkünket, újabban pedig *Nagy Zoltán* tanár úr gyűjtéseinek, kutatásainak köszönhetjük, hogy többet tudunk summás- és bányászdalainkról, népballadáinkról.

Kodály több ízben gyűjtött Nógrádban, utoljára 1922-ben, feleségével. Bejárták az egész megyét Ecsegtől Diósjenőig, Tolmáctól Szarvasgedéig, Szandáig, Jobbágyiig, Becskéig, Palotásig, Bárnáig, Tarig, Zabárig. (Ezen falvak egy része akkor még a szomszédos megyékhez tartozott.) Itt szerzett élményei, az itt gyűjtött népdalok, az itt élő nép mítoszai, szenvedései, reményei és mindennapjai szólnak meg monumentális kórusművében a Mátrai képekben. Bizonyára nem gondoltak arra a szuhai, míndszenti, zabari, tari, ecsegi, verebélyi kondások, summások, parasztasszonyok *Tóth Emerencia*, *Horváth József*, *Csikós Aladár*, *Forgó Máttyás*, *Pádár Ignácné*, *Lőrincz Mária* és *Balog Erzsébet*, hogy amikor annak a „pesti úrnak” énekelnek, „aki szerkesztette a nótákat, a kottákat jegyezte fel” az örökkévalóságnak énekelnek.

A Mátrai képek egyes kari ciklikus mű, amelynek tételai attacca kapcsolódnak egymáshoz. Élettabló, népdalszimfónia, – vagy még inkább szvit.

Első része ballada Vidróczki Marciról, a Bükk és a Mátra Robin Hoodjáról, hírhedt betyárjáról-mesehőséről és igazságosztó rablólovagjáról. *Bogdál Ferenc* könyvéből ismerjük élettörténetét. Szökött katona, tolvaj és gyilkos, aki – a nép legalábbis úgy tudja –, csak a gazdagokat fosztogatja és a szegényeket gyámolítja. Fittyet hány a csendőröknek és mindig ő győzedelmeskedik, mert csodatévő gatyamadzagja megoltalmazza. Széplányok és asszonyok szeretője, igazi vagány, aki női ruhában menekül üldözői elől, vagy éppen kedvesének ágyában bújik meg, csizmástul. Bővérű gazember, szeret mulatni. Táncolás közben vödörzámra öntik a fejére a bort, mint Toldi Miklósnak annak idején.

A szép, régi stílusú dallam kísérete „a báltérben marad: a gazdátlan, megbomlott jubnyáj gomolygását, a tájat, s még inkább a balladahallgató közönség csodálkozó sóhajait, halk közbeszólásait sejteti.” A fel-alá hullámozó tizenhatodik a hegyek-völgyek kontúrait rajzolják elének, azokét a hegyekét és völgyekét, amelyeket Kodály oly jól ismert. (Szabolcsi Bence Úton Kodályhoz című könyvében külön fejezetet ír Kodály és a hegyek címmel.) Hegyi éjszakák és nappalok kelnek életre. Ezeket a partitúraoldalakat csak az a komponista alkothatta meg, kinek zeneszerzői, pedagógiai, zenetörténeti, népzene-gyűjtő munkája mellett arra is van ideje, hogy naplójában feljegyezze: a bárnai er-

dőben épp most vágják ki az utolsó vörösfenyőket. A *Már Vidróczki emlegeti a bankót* népdal nem erről a vidékről való. A rablóvezér halálát elbeszélő ballada – a verebélyi Zagyva-hídnál ölték meg cimborái –, hőst sirat el. Olyan hőst, akit a nép teremtett magának, hogy felruhazza saját álmaival. A Don Giovanni fináléja jut eszünkbe. Ott is így gyászolja a mítikus nőcsábítót – nem a szöveg, a vers –, hanem a zene.

Az *Elmegyek, elmegyek* kezdetű népdal pár sor csupán, mégis évezredes, örök emberi kérdések fogalmazódnak meg benne. Kontrasztokból építkezik: a férfi- és a női kar ellentétéből és egymásrautaltságából – a Férfi és a Nő ellentétéről és egymásrautaltságáról szól. Az elvagyódás és a féltő gondoskodás, a ködös álmok bizonytalansága és az otthon biztonsága – az elválás keserősége és a viszontlátás reménye csendül ki ebből a néhány ütemből. A *Madárka, madárka* dallamot Kodály úgy jegyezte le, olyan ritmusban, ahogyan előtte soha sem hangzott fel, lévén dallamközlője nem volt különösebben jó hallású asszony. Az idegenből hazagondoló „igazán csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz” gesztusát érezzük ki belőle. A zárórész változatos életkép a *Sej, a tარი réten* dudabasszus feletti melódiájával, a régi guodlibet-technika felelevenítésével. „*Apró-cseprő házi gondok, evés, ivás, vendégeskedés, lánykibázasítás stb. dalolnak itt kórusban és mindezen felül egy igazi baromfiudvar csipogása-gágogása vegyül össze a háziak és szomszédok hangjával.*”

GÁBRIEL FERENC

Hegedűművész volt és zenepedagógus. 1889-ben született Salgótarjánban. Édesapja is kiváló muzsikus, annál a *Koessler János*nál tanult zeneszerzést, akinél többek közt Bartók, Kodály, Dohnányi és Weiner. A helyi bányazenekar karmestere.

Gábel Ferenc a budapesti Zeneakadémián *Bloch József* és *Hubay Jenő* növendéke, majd Párizsban *Maurice Hayot*-é. 1910. márciusában zenetörténeti jelentőségű koncertet ad társaival a francia fővárosban, mivel „*a párizsi zenei világnak nagyon téves hiedelmei voltak a magyar zenéről, elbatároztuk, hogy neves, de Párizsban még ismeretlen magyar szerzők műveiből bemutató hangversenyt adunk.*” – írja visszaemlékezéseiben. – A műsorban fellép Bartók is. Hazatérve az Országos Szimfonikus Zenekar, majd a düsseldorfi Hofoper koncertmestere. Tanít a Nemzeti Zenedében és négy évtizedig a Zeneakadémián. A húszas évek népszerű Hubay-vonósnégyesében játszik, a névadón kívül még *Zsolt Nándorral* és *Zsámboki Miklóssal* együtt. Triójával Berlinben, Kölnben, Párizsban lép fel. Tanítványa például *Varga Tibor*, *Halász Ferenc*, *Martzy Johanna*. Növendékei jelentős díjakat nyernek, a világ minden táján öregbítik a magyar hegedűiskola jó hírnevét. Unokája jelenleg Portugáliában él, a portói szimfonikus zenekar koncertmestere.

BÉNI BÁCSI

Úgy sétált a pásztói utcákon kezében ételhordójával, vagy fonott kis kosarával, mint egy falusi tanító. Előre köszöntek neki, mindenki ismerte, a város első díszpolgára volt, nevezetesség. De elbeszélgetett fekete fejkendősné-nikkel, öreg parasztemberekkel, mert ő még beszélgetni is tudott. Tanító is volt persze, meg teológus, zenetörténész, egyike utolsó polihisztorainknak. Hosszú évtizedekig lakott Pásztón, bár szinte véletlenül került ide.

„A magyar Athén”-nak nevezett Egerben született. Édesapja az ottani szeszgyár gépésze. Nagyműveltségű férfi, egy öreg cigánytól még cimbalmozni is megtanult, ezt a tudományát aztán továbbadta fiának, akit a híres Liceumba íratott be. Az ének- és zenekarban muzsikál. Visszaemlékezéseinek egyikében

megemlítette, milyen szívesen hallgatta nyári estéken a katonai rezesbandák zenéjét és a trombitajeleket. (Ezeket a szignálokat állítólag Haydn komponálta.) Zircre kerül novíciusnak. Itt ismerkedik meg a gregorián zenével. Énekkart vezet, az önképzőkör elnöke, előadásokat tart. Tanára az a *Békefi Remig*, aki a ciszterciák budai gimnáziumát alapította és ő írta a pásztoi apát-ság történetéről szóló vaskos könyvet. 1920-ban Innsbruckba megy, az egyetemen teológiát és zenetörténetet tanulhat esztendőig. Huszonöt évesen a teológia doktora. Másodéves, amikor rábizzák a gregorián-oktatást. Itthon a Szent Imre (mai József Attila) gimnázium tanára. Zenekart és énekkart vezet, még oboát és trombitát is tanít, valamint kottaolvasást. Az országban elsők közt játszanak Hindemithet és Vivaldit. Tankönyveket ír. A *Kerényi Györggyel* közösen készített Énekes ABC-jén nemzedékek nőnek fel. A Magyar Énekkutatók Egyesületének főtákará, és még mindig kevésnek érzi tudását. Teológiai doktorként középiskolai tanárként iratkozik be harminckét évesen Kodály zeneszerzés-óráira. Szülei 1913-ban költöznek Pásztóra, ő jobbára mégis csak vakációzni jár ide, egészen 1945-ig. Ekkor perjel lesz ebben a városban. A Pázmány Péter Tudományegyetemen a népzene lektora, a Tudományos Akadémia népzene-kutató csoportjának igazgatóhelyettese, majd megbízott igazgatója. Tanít a Zeneakadémián, nemzetközi tudományos szervezetek tagja. Fő kutatási területe középkori zenetörténetünk, a gregorián és a magyar népzene. E témákban írt tanulmányai megjelennek a Zenetörténeti Tanulmányok kötetekben, a Magyar Zenei Szemlében, a Studia musicologica-ban. A több kötetre tervezett Magyarország zenetörténete című hatalmas vállalkozás lektora, szerkesztője. (Az első rész megjelenését még megérhette.) Dolgozik a Magyar Népzene Tárán. Érdeklődési köre végtelenül sokrétű, Haydn utolsó hat nagy miséje éppúgy foglalkoztatja, mint Bartók kézírása. Válogatott cikkei 1976-ban jelentek meg. Hanglemezeket szerkesztett, a Magyar Népzene, a Magyar Gregoriánus sorozatait. Négy nyelven publikált.

Oriási életmű. Nemzedékek munkáját végezte el egymaga.

Mérföldkő volt. Minden idők egyik legnagyobb zenetörténész, akinek neve nélkül sem Magyarország zenetörténetét, sem pedig a majdani „Nógrád megye zenetörténeté”-t nem lehet megírni.

CODA

Majdani „Nógrád megye zenetörténete”: korán elhalt, tragikus sorsú művészek, tehetséges mesteremberek, bohémek és alkoholisták, egyszer-volt zenész-csodák...

Mit fog vajon a jövő zenetörténész megírni ebből a végtelenül változatos, szép és izgalmas forgatagból? És főképp kinek fogja írni, lesz-e szükség zenére, zenetörténetre a világnak ezen a táján? A válságba került, önmagát kereső ország nem a művészeket, nem a művészetet, a zenét fogja-e legelőször feláldozni azért, hogy kijusson ebből a kátyúból, mondván: ha majd gazdasági-társadalmi-politikai gondjaink megoldódtak, akkor majd lesz idő, pénz és energia a művészetre is? Tudni fogjuk-e azt, hogy az új Magyarországot csak kiművelt emberfőkkel, képzett és kulturált néppel tudjuk majd megteremteni? Lesz-e közönsége a zenének, aki érti, szereti, mindennapjai részesének vallja azt?

JEGYZETEK

6. Serly Lajos fia, Serly Tibor Losoncon született, 1900-ban. A Zeneakadémián Kodálynál és Hubaynál tanult. Amerikában élt. Ő fejezte be Bartók 3. zongoraversenyét, és a hátrahagyott vázlatok alapján ő állította össze a Brácsaversenyt.
7. A „Jó bort árul Sirjainé” (Kerek az én szűröm) kezdetű dudanóta például Vikár nógrádi (berényi) gyűjéséből került be a „Kállai kettős” fináléjába.

- VÉGE -